

אינו מקיים בכך קריאת שמע וברכת המזון?⁽⁴⁷⁾

אמר רבי אלעזר: כדי שלא יהיו כל העולם עוסקין בו, בקריאת שמע, והוא יושב ובטל, ויראה כפורק עול⁽⁴⁸⁾.

ומקשה הגמרא: ונגרום הבעל קרי בפרקא אחרינא, כגון בהלכות דרך ארץ, שהותרו לבעל קרי לשנותן, ולא בקריאת שמע?!?

אמר רב אדא בר אבהו: תיקנו לו שיעסוק באותו דבר שהצבור עוסקין בו, כדי שיהא מוכח שאינו פורש מן הציבור.

ואם בעל קרי צריך להרהר בדבר שהציבור עוסק בו, הרי בעל קרי חייב להרהר בתפילה, ובכל זאת תנן [להלן כב ב]: היה עומד בתפלה, ונזכר שהוא בעל קרי, לא יפסיק אלא יקצר בברכות, שיאמר את הפתיחה והחתימה בלבד.

ומדוייק ממשנה זו: כי טעמא שיכול בעל קרי לסיים תפילתו בקיצור הברכות, הוא רק משום דאתחיל בעל הקרי בתפילה ונזכר באמצע שהוא בעל קרי. הא לא אתחיל כלל בתפילה — לא יתחיל! ומדוע לא יתחיל, והרי תפילת שמונה עשרה היא דבר שהציבור עוסקים בו?⁽⁴⁾

ומתרצת הגמרא: שאני תפלה מקריאת שמע,

כא-א ורחי תפלה, שהיא דבר שהצבור עוסקין בו,

בברכות לכו"ע לאו כדיבור דמי. והפרי חדש דחה חילוק זה, שהרי בסמוך הקשו לרב חסדא מברהמ"ז, וראה בתורת רפאל [יג] ובקהילות יעקב [יב] שטרחו ליישב דברי השאגת אריה.

48. הרא"ש הביא שהבה"ג למד מאן שהנכנס לבית הכנסת בשעה שהציבור קורין ק"ש יקרא עמהן פסוק ראשון, ותמה על כך הגר"א [סה ח] שהרי במשנתנו מבואר שצריך לקרא כל הק"ש. והפרי חדש [סה ב] כתב שלמסקנת הגמרא נדחה טעם זה, ובעל קרי מהרהר משום שחיובו מדאורייתא, וראה להלן [כא א הערה 2].

1. תוס' [ד"ה הרי] ביארו שהגמרא הקשתה מהמשנה להלן, ולא ממשנתנו שאינו מברך ברכות ק"ש, כי בתפלה ניכר לכל שאינו עומד כמו הציבור, ובכל זאת לא יתחיל. והקשו, שהרי גם לרבינא יקשה כן, למה חילקו בין ק"ש לתפלה, [כי עדיין לא נודע הטעם שיש בה מלכות שמים]. ותירצו שלרבינא יש סיבה לחיובו בהרהור במצוות דאורייתא, כיון שנחשב

שהרי אינו מלאכה, ולכן גם אחר שנאסר, לא נאסר אלא דיבור, [וביאר בקהילות יעקב שדיבור הוא מקצת מלאכה, אך הרהור אינו כלום], אבל בק"ש נאמר על לבבך, ויתכן שגם הרהור מועיל.

ובשו"ת מהרי"ל [רא] כתב שלמדו מיתור הכתוב "ודבר דבר" להתיר דיבור בשבת, ולולי היתור היה ההרהור אסור. אך מדברי הרמב"ם [שבת כד א] מבואר שאיסור הדיבור הוא רק עם אחר, ובודאי הרהור אינו יותר מדיבור בינו לבין עצמו שמותר.

47. הרמב"ם [ברכות א ז] כתב שכל הברכות שלא השמיעם לאזנו יצא, וכתבו הב"ח [סב] והשאגת אריה [שם] שפסק כרב חסדא, וסבר שלא נחלקו רבינא ורב חסדא אלא לענין ק"ש, משום שנאמר בה "ודברת בס" וקיומה בדיבור, אבל בשאר מצוות, ואפילו ברכת המזון דאורייתא, מודה רב חסדא שיוצא בהרהור [והצל"ח וקרן אורה נקטו חילוק זה להיפך, שרק בק"ש מודה רבינא שדיבור דמי, אך

דלית בה בתפילה קבלת עול מלכות שמים.⁽²⁾ ולכן לא הקילו חכמים שיוכל בעל קרי להרהר בה, אפילו כשהציבור עוסקים בה.

ועדיין קשה: אם החילוק בין תפילה וקריאת שמע הוא בכך שבתפילה אין קבלת עול מלכות שמים, הרי ברכת המזון לאחריו של המזון, דלית בה קבלת עול מלכות שמים, ובכל זאת תנן: בעל קרי – על המזון מברך לאחריו, ואינו מברך לפניו?!

ולכן אומרת הגמרא חילוק אחר: אלא,⁽³⁾ כך הוא החילוק בין תפילה, שלא הותרה

בהרהור לבעל קרי, ובין קריאת שמע וברכת המזון, שהותר בעל קרי להרהר בהן:

קריאת שמע וברכת המזון מצותן מדאורייתא, ואילו תפלה מצותה מדרבנן⁽⁴⁾.

אמר רב יהודה: מניין לחיוב ברכת המזון לאחריה [אחר הסעודה], שהוא מן התורה?

שנאמר: [דברים ח י] "ואכלת ושבעת – וברכת".

מניין לחיוב ברכת התורה לפניו [לפני הלימוד] שהוא מן התורה?⁽⁵⁾

כדיבור, אך לרב חסדא כל החיוב רק כדי שלא יהא יושב ובטל, ומטעם זה ראוי לחייבו גם בתפלה.

והרש"ש כתב שרק בק"ש מועיל הרהור, אך לגבי תפלה אמרו להלן [לא א] שצריך לחתוך בשפתיו, ואינו שייך בהרהור, ולפיכך מהרהר רק בק"ש. וראה בזכרון שמואל [יו ב] שברכות ק"ש כתפילה, ולא מועיל בהן הרהור, אך מותר לו להרהר.

2. רש"י פירש שאין אומרים בה "מלך העולם", וראה תוס' להלן [מ ב] שגם בברכות שמונה עשרה יש "מלכות" כשמזכיר "אלוהי אברהם" כי הוא המליך את הקב"ה על כל העולם.

3. הריטב"א ביאר שכאן חוזרת בה הגמרא מהטעם "שלא יהא יושב ובטל" [שהרי אינו שייך בברהמ"ז שכל אחד אוכל בפני עצמו, ראה פני יהושע] ונוקטת שבמצוות דאורייתא צריך לקיים מה שיוכל, ולכן יהרהר בלבו [וראה פרי חדש סה ב].

ועדיין תמוה לרב חסדא למה יהרהר, והרי הרהור לאו כדיבור, והוא כיושב בטל. ובהכרח

שלמסקנא זו מודה רב חסדא שמהתורה הרהור כדיבור, ולכן במצוות דאורייתא חייב להרהר, ולא נחלק אלא במצוות דרבנן, וראה תהלה לדוד [סב].

4. הרמב"ן [סהמ"צ שרש א] הוכיח מכאן כשיטתו שחיוב תפלה רק מדרבנן. והכסף משנה [תפלה א א] ביאר, שהרמב"ם סבר שמהתורה חיוב תפלה הוא תפלה קצרה פעם אחת בכל יום, ורבנן קבעו ג' תפלות ביום בנוסח מסוים. ובשאלת אריה [יד] דחה דבריו.

ונראה שנחלקו אם לדעת הרמב"ם רבנן גדרו את חיוב התורה, וא"כ בעל קרי יתחייב בקיום מצוה דאורייתא [וראה קרית ספר שגם נוסח י"ח ברכות דאורייתא], או שרבנן הוסיפו חיוב חדש של זמן ונוסח, ובעל קרי פטור בו. ואכן הגר"ח [תפלה ד ד] כתב שגם לדעת הרמב"ן, אף שאין חיוב להתפלל, אם התפלל קיים מצוה דאורייתא.

5. הרמב"ן [השמטות לסהמ"צ עשה טו] העלה מכאן שחיוב ברכת התורה הוא מדאורייתא, ובקרית ספר [תפלה יב] ובית אלוהים [סא] כתבו שגם הרמב"ם מודה שהיא מהתורה, ומה

שנאמר: [דברים לב ג] "כי שם ה' אקרא — הבו גודל לאלהינו".⁽⁶⁾ שכך אמר משה רבינו לישראל בפתיחת שירת האזינו: אני פותח את דברי השירה בברכה "כי שם ה' אקרא", ואתם "הבו גודל לאלהינו" בעניית אמן על ברכת. וכשם שדברי השירה היו טעונים ברכה לפניהם, כך כל לימוד תורה טעון ברכה לפניו.

אמר רבי יוחנן: למדנו ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון, מקל וחומר.

וכמו כן למדנו ברכת המזון לפניו מן ברכת התורה, מקל וחומר.

וכך למדנו את ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון, מקל וחומר:

ומה מזון, שאין מקור מפסוק מפורש שהוא טעון מן התורה ברכה לפניו, הרי הוא טעון ברכה מן התורה לאחריו.

תורה, שטעונה מן התורה ברכה לפניו, אינו דין שטעונה ברכה מן התורה לאחריה!⁽⁷⁾

וכך למדנו את ברכת המזון לפניו מן ברכת התורה, מקל וחומר:

שלא מנאה במנין המצוות, משום שהיא בכלל מצות תלמוד תורה [והרמב"ן דימה להבאת ביכורים והקריאה עליהם שנמנו כב' מצוות].

והצל"ח כתב שהרמב"ם למד ממשנתו שחיובה דרבנן, שהרי בעל קרי מהרהר בק"ש אף שלא הוזכר שחייב לברך, [ומצינו לשון "מן התורה" על אסמכתא לדרבנן]. ובתורת רפאל [א] הביא שיש גורסים ומוסיפים בקושיית הגמרא בסמוך את רישא דמתניתין, ומבארים שאכן זו כוונת הקושיא, למה בעל קרי אינו צריך לברך ברכת התורה. וראה עוד לעיל [כ ב הערה 39], ולהלן [מח ב הערה 36], וכבר ביררנו לעיל [יא ב] את גדרי ברכת התורה.

6. בשו"ע [מז ד] פסק שאין מברכין על הרהור בדברי תורה, ותמה הגר"א שהרי נאמר בה "והגית" דהיינו הרהור, ובחיי אדם [ט ד] תירץ שלמדו מכאן, כי המקור לברכת התורה מ"כי שם ה' אקרא" וקריאה היא לשון דיבור, וכ"כ בשאגת אריה [כד]. ובמנחת חינוך [תל] כתב שאין מברכין על מצוה שבלב, ובקהלות יעקב כתב דהיינו רק בברכת המצוות, אבל ברכת התורה היא ברכת הנהיגין, שמשמחת את הלב,

ואין בה חילוק בין מחשבה למעשה. אך במדומי שדה הוכיח שהברכה על הרהור היא רק מצד ברכת המצוות, וראה אשר לשלמה [ג יח].

7. דברי רבי יוחנן נדחו למסקנא, ובשו"ת הרשב"א [ח"ז תקמ] כתב שלא מברכים אחר הלימוד, משום שברכת המצוות מברכים "עובר לעשייתך" ולא לאחריהם, והב"י [מז] כתב שלעולם אינו מסיים את קיומה, שהרי המצוה להגות בה יומם ולילה, [ולטעמו יקשה מתי יברך לפי רבי יוחנן, וראה מעדני יו"ט ק שדן על הסח הדעת כשהולך לישון, אך א"כ נדחה טעם הב"י, ואמנם הלבוש כתב שמברכין בבקר שתי ברכות, כדי שתהא אחת מהן כברכה אחרונה על הלימוד אתמול, שלא התחייב בה אלא כשישן והסיח דעתו].

ובפשטות נחלקו אם יש חיוב ללמוד כל היום, או שידי חובתו יוצא בק"ש שחרית וערבית, ושאר היום הוא רשות ומקיים מצוה, ראה ר"ן נדרים [ח א] רדב"ז [ח"ג תטז] ושדי חמד [נו כלל ט]. אולם בקהילות יעקב [כב] ביאר שאף אם אין מברכין ברכת המצוות אחר

ומה תורה, שאין טעונה מן התורה ברכה לאחריה, מפורש בתורה שהיא טעונה ברכה מן התורה לפנייה.

מזון, שהוא טעון ברכה מן התורה לאחריה, אינו דין שיהא טעון ברכה מן התורה לפנייה?⁽⁸⁾

דוחה הגמרא: איכא למפרך את שני לימודי ה"קל וחומר" של רבי יוחנן:

א. מזה למזון, שיש יותר סברא לברך לפניו, שכן נהנה האדם מן האוכל, וצריך להודות בברכה על ההנאה שמקבל מהקב"ה⁽⁹⁾.

ב. ומה לתורה, שיש יותר סברא לברך לפנייה, שכן היא מביאה את האדם לחיי

העולם הבא!⁽¹⁰⁾

ועוד קשה ממשנתנו לרבי יוחנן, שמחייב ברכה לפני המזון מן התורה:

הרי תנן: בעל קרי — על המזון מברך לאחריה, ואינו מברך לפניו! והרי אמרנו לעיל שבעל קרי מברך ברכה שחיובה מן התורה, ואילו לרבי יוחנן גם ברכה שלפני המזון היא מהתורה, מדוע אין בעל קרי מברך אותה!?

ומסקינן: תיובתא.

אמר רב יהודה: אדם אשר ספק אם קרא קריאת שמע, ספק לא קרא — אינו חוזר וקורא אותה⁽¹¹⁾.

מצוה, צריך לטעם שאין לה הפסק, כי יש בה גם משום ברכת הנהנין, ואף שבסיום אכילה מברכין, על לימוד אין מברכין כי אין סיום ללימוד אלא באונס.

8. הפני יהושע תמה איך למד ק"ו לשני הצדדים, והרי כל המקור שתורה טעונה ברכה לפנייה נלמד רק מברהמ"ז, ואיך שב ללמוד ממנה ק"ו לברהמ"ז. והביא מתוס' בקידושין [טו ב ד"ה אמר] שכך דרך הלימוד בק"ו, וכבר רימז לכך רש"י [ד"ה שאינו] וראה גליון הש"ס על רש"י.

9. בשו"ת אבני נזר [ק"י] הביא שנשאל מכאן על יסודו [בהקדמת ספרו אגלי טל] שעיקר מצוות תלמוד תורה היא להתענג בלימודו. והשיב שצריך לברך בשעת ההנאה, וכוונת הגמרא שהנאת המזון נשאר אחר האכילה, ואילו הנאת הלימוד היא רק בעת הלימוד, ואח"כ אינו יכול לברך.

10. הפני יהושע הקשה, שהרי עדיין יש ללמוד ק"ו, כי מה ברהמ"ז שאע"פ שנהנה מברך רק אחריה, תורה שאע"פ שאינו נהנה בכל זאת מברך אפילו לפנייה, וק"ו שיברך אחריה שהיא ברכה חמורה יותר. וכן יש ללמוד לברך לפני המזון, כי אם תורה שהיא חיי עולם מברך רק לפנייה, מזון שאינו חיי עולם ומברך לאחריה ק"ו שיברך לפניו.

ולכן ביאר שפירכת הגמרא היא, שברכה על הנאה שייכת רק אחר ההנאה, ולכן לא יברך לפני המזון. ואילו ברכה על "חיי עולם" שייכת רק כשבא לעסוק בהם ולא כשפוסק מהם, ולכן לא יברך אחרי לימוד התורה.

ובאבני נזר שם ביאר כדרכו, שתורה מברך לפנייה מפני ההנאה, אך לאחריה כבר אין הנאה, ולכן אי אפשר ללמדה ממזון, ומאידך אי אפשר ללמוד מתורה למזון, כי בתורה יש גם חיי עולם.

11. הרמב"ם [ק"ש ב יג] כתב שחוזר וקוראה עם ברכותיה, ובשו"ת הרשב"א [שכ] ביאר, שאע"פ שברכותיה דרבנן, חוזר עליהן בספק, כי

אבל ספק אם אמר ברכת אמת ויציב, ספק לא אמר [וכן הוא מסופק אם אמר פרשת ציצית שיש בה הזכרת יציאת מצרים⁽¹²⁾] – חוזר ואומר אמת ויציב⁽¹³⁾.

מאי טעמא ב"אמת ויציב" חוזר ובקריאת שמע שמשום שמצות קריאת שמע היא רק חובה דרבנן⁽¹⁴⁾ ואילו ברכת אמת ויציב היא

כך נתקנו, שכל האומר ק"ש יאמרה עם ברכותיה, וצייד שמקורו ממה שחוזר וקורא כל הפרשיות אף שרק פסוק ראשון דאורייתא. ובפרי חדש [סוף סז] תמה, שהרי בקריאת שאר הפרשיות יש לו שכר כקורא בתורה, ואילו את הברכות מברך לבטלה, ולכן כתב שרק ספק בגוף החיוב פוטר מברכה, אך אם כבר התחייב וספק אם קיים חיובו, חייב בברכה, וביאר הראש יוסף שבספק חיוב החמירו רבנן, אך חששו לברך לבטלה, ואילו בספק קיום העמידו על חזקה שעדיין לא קיים [וגם מוכח שאינו זוכר שקיים] וספק כזה לחומרא מהתורה. וכן דעת המאירי הפרישה והלח"מ [מילה ג ו], וראה אבן האזל [ק"ש ב יג] שהרחיב בזה.

אכן כל הנידון משום שברכות ק"ש הן ברכת המצוות, ומסתבר שאינה לבטלה אלא אם אומר "וצונו" על מצווה מסויימת, כי מספק אין קיום מצוה, אך באלו שאינן מתייחסות לעצם המצוה, הרי הן חלות על החיוב, ולברכה זו די בכך שחל עליו חיוב מספק.

12. כך פירש ר"י [בתוס' ד"ה ספק, והיינו משום שספקו ב"אמת ויציב" הוא רק דרבנן, וראה ראש יוסף שאם קרא פרשת ציצית ודאי קרא אמת ויציב כי סירכיה נקיט כדלעיל טז א], וביאר שהספק אם קרא שניהם, או רק ק"ש, או שלא קרא שניהם, ולכן עדיף שיאמר אמת ויציב כי בכך יותר מסתבר שיהיה בידו גם ק"ש וגם אמת ויציב, אך אילו יקרא ק"ש, יחכן שהוא קורא ק"ש פעמיים ואילו אמת ויציב לא קרא כלל.

ובשם רבינו שמעון פירשו שודאי קרא

ק"ש, אלא שהסתפק אם אמר "ויאמר" ו"אמת ויציב", ובאופן זה עדיף לומר "אמת ויציב" שיש בה גם קריעת ים סוף, וראה מהרש"א וחתם סופר [בהג' שו"ע סז]. ובאליהו רבה [סז ב] וראש יוסף כתבו שלביאור זה חוזר ואומר גם "ויאמר" וגם "אמת ויציב" שהן דבר אחד. ובשאגת אריה [י] כתב שיאמר רק פרשת ציצית [ובערב יאמר רק אמת ואמונה], וראה משנה ברורה [סז ד].

וראה לעיל [טז א] שהמסופק היכן טעה חוזר, והבאנו שם [הערה 6] שהפמ"ג [סד] חילק בין האמור בסוגיין שאינו חוזר כי רק אם החל החיוב צריך לסיימו כתיקונו, וכאן הספק אם הוא עדיין חייב, וראה אור שמח [ק"ש א ג] ואבן האזל [ק"ש ב יג] שהרחיבו בזה.

13. רבינו יונה נקט שגם באופן זה הוא חותם ברכת "גאל ישראל" בשם ומלכות, כי הוא ספק בדבר של תורה, וחייב בו כאילו עדיין לא קרא כלל, וכן דעת הראב"ד [מילה ג ו]. והביא שיש חולקים [ויתכן שהוא הר"ן בשבת כג א] כי סברו שכבר יצא ידי ספקו בעצם הזכרת יציאת מצרים, ומספק אינו חותם, כי חיוב הברכות הוא רק מדרבנן.

וראה תוס' בראש השנה [לג א] שהוכיחו מכאן שאיסור ברכה לבטלה הוא מדרבנן, ולכן מספק חוזר על אמת ויציב [ומשמע שחותם]. אך דעת הרמב"ם שהאיסור מהתורה, אלא שמהתורה ספק להקל, ולכן בספק קרא ק"ש נקט שמברך [כנ"ל, ראה תיבת גמא פרשת לך לך].

14. הצל"ח הקשה הרי ודאי התחייב, ואין ספק

מצוה דאורייתא, כיון שיש בה הזכרת יציאת מצרים שהיא מצוה מן התורה.

מתיב רב יוסף: כיצד אמרת שקריאת שמע היא רק מדרבנן? והרי מצותה מפורשת בתורה, שנאמר בה [דברים ו ז] "ובשכבך ובקומך"?!

אמר ליה אביי: ההוא קרא — בדברי תורה כתיב. שמצוה לעסוק בהם ביום ובלילה, אך אין מצוה מן התורה לקרוא דוקא את פרשת "שמע ישראל"⁽¹⁵⁾.

תנן: בעל קרי מחרחר את קריאת שמע בלבו, ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה.

ועל המזון: מברך בהרהור לבו לאחוריו, ואינו מברך לפניו.

ואי סלקא דעתך שהחיוב לומר ברכת אמת ויציב הוא מדאורייתא — לברוך לאחריה

של קריאת שמע את ברכת אמת ויציב! ? שהרי דברים שחיובם מן התורה בעל קרי מברך אותם! ?⁽¹⁶⁾

מתרצת הגמרא: **מאי טעמא** יהיה בעל קרי מברך את ברכת אמת ויציב? והרי אי משום יציאת מצרים שהיא מצוה מן התורה — **הא אדבר ליה**, הזכיר כבר את יציאת מצרים בפרשת ציצית, שהיא הפרשה השלישית של "קריאת שמע".

ומה ששינונו שאם מסתפק אם אמר "אמת ויציב" חוזר ואומרה, היינו דוקא באופן שלא אמר את פרשת ציצית, שאז יש לו מצוה מן התורה להזכיר יציאת מצרים, ועושה זאת בברכת אמת ויציב.

מקשה הגמרא: **ונימא** בעל קרי רק הא — את ברכת אמת ויציב שמקיים בה מצוה דאורייתא של הזכרת יציאת מצרים, ולא לבעי לקרות הא — את קריאת שמע,

מוציא מידי ודאי, והוא כספק זרבנן במקום חזקת איסור, שהולכים בו לחומרא. והעלה מכך שאין הולכים לחומרא בספק דרבנן אלא כשיש לו עיקר מהתורה. ונמצא לדבריו שלמ"ד ק"ש דאורייתא, אפילו אם קרא פסוק ראשון ומסופק על שאר פרשיות חייב לחזור, וראה מג"א [סד א] שלא יחזור כי הוא ספק דרבנן, ובמשנה ברורה [שם ד] כתב שיחזור משום שתקנו לחזור הכל.

15. ביאר רבינו יונה, שלא אמרה תורה דוקא ק"ש אלא שיקרא בכל מקום שירצה, ומה שאנו קוראין זאת הפרשה אינו אלא מדרבנן והוסיף השאגת אריה [א] ששמואל מודה לכל הדרשות בענין ק"ש, אלא שלדעתו די לומר דבר תורה אחד [ואפילו פסוק אחד] בזמן שכיבה וקימה,

ואינו חייב ללמוד כל זמן שכיבה וקימה, נכמו שלמ"ד ק"ש דאורייתא אינו קורא אלא פעם אחת, ולכן העמיד את הנידון ב"ספק קרא ק"ש" באופן שכבר אמר ד"ת, וכעת חיובו לקרא רק מדרבנן, וכן כתב הפני יהושע.

אולם מדברי תוס' [ד"ה ההוא] משמע שלדעת שמואל כל החיוב מדרבנן, ו"ובשבך ובקומך" אינו מלמד על חיוב בזמנים אלו מדאורייתא, אלא אסמכתא בעלמא הוא, ודברי הריטב"א בזה תמוהים, שביאר כרבינו יונה מחד, ומאידך הסיק כתוס' שלשמואל כל הדרשות הן אסמכתא, [וכן משמע מדברי רבינו יונה ט א בדפי הרי"ף] וראה קהילות יעקב [ו].

16. הרשב"א תמה, למה לא הוכיחה הגמרא מהרישא ש"מהרהר בלבו", ואילו לא היה חייב

שמצותה אינה אלא מדרבנן, לדעת רב יהודה?!⁽¹⁷⁾

אבל ספק התפלל ספק לא התפלל — אינו חוזר ומתפלל. כי לדעתו חיוב תפילה הוא רק מדרבנן⁽¹⁸⁾.

ורבי יוחנן אמר: ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. ולכן גם כשיש לו ספק אם התפלל, צריך לחזור ולהתפלל⁽¹⁹⁾.

ואמר רב יהודה אמר שמואל: היה עומד

ומתצת: קריאת שמע עדיפא לקראה, משום דאית בה תרתי, יציאת מצרים וקבלת עול מלכות שמים, ואילו "אמת ויציב" יש בה רק יציאת מצרים.

ורבי אלעזר אמר: ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא — חוזר וקורא קריאת שמע, כי לדעתו חיוב קריאת שמע הוא מן

התפלה שתקנו חכמים, ואינה כק"ש שתקנתם להמשיך את חיוב התורה.

19. מדברי רש"י [ד"ה ולואי] משמע שלרבי אליעזר מותר לחזור ואילו רבי יוחנן סבר שחייב מספק להתפלל תפלת חובה. והרשב"א הביא שהראב"ד ביאר כי אף שספק דרבנן לקולא חיבוהו לחזור כיון שיכול להתפלל כל היום בדרך תחנונים.

ורב האי גאון נקט שלרבי אליעזר אסור לחזור, ואילו לרבי יוחנן ושמואל מותר להתפלל נדבה, אלא שאם ודאי התפלל צריך לחדש בה דבר, ואם ספק, אין צריך לחדש, כי אין לך חידוש גדול מזה שחוזר ומתפלל משום ספק [נראה שו"ת הרשב"א צו, ובפרי חדש ומאמר מרדכי וביאור הלכה דנו אם כוונתו שחייב להתפלל חובה או נדבה].

ודעת הרי"ף שבספק חייב להתפלל תפלת נדבה, ואינו צריך לחדש בה דבר, ורק אם ודאי התפלל צריך לחדש בה דבר, [וי"א שזו גם תוס' ד"ה ורבין]. וההתר הוא רק כשמתפלל ביחיד לנדבה, אך לא כשמתפלל עם הציבור או לשם חובה. והנידון בזה הוא, אם תפילת נדבה עולה להשלים לו את חובתו, או שהיא שונה במהותה מתפילת חובה ובסמוך נרחיב.

מדאורייתא היה אסור להרהר. וכתב, שעל כך ניתן לתרץ שמהרהר אף בדרבנן משום שיש בה מלכות שמים.

ובשאגת אריה [א] העלה מקושיא זו כדבריו, שגם לשמואל חייב מהתורה לקרוא איזה דבר תורה בזמן שכיבה וקימה, ולכן מהרהר בליבו.

17. כך פירש רש"י, אך בתוס' הרא"ש ור"י החסיד נקטו שאף אם חיובה מדרבנן, החמיר בספיקה משום שיש בה קבלת עול מלכות שמים. ובפמ"ג [סז משב"ז ד"ה ואגב] כתב שרבי אליאור סובר שלא הקלו בספק דרבנן אלא משום שאינו יכול לתקן בקל, אך המסופק אם קרא יקרא ויטול שכר, ורק באמת ויציב לא יחזור משום ספק ברכה לבטלה.

18. כך ביאר הרמב"ן [סהמ"צ עשה ה], ולדעת הרמב"ם שהיא מצוה מהתורה, ביאר הכסף משנה [תפלה א א] שאם כבר התפלל תפלה אחת באותו יום אינו חייב לחזור ולהתפלל, ואף אם לא התפלל, אינו חייב לחזור כנוסח התפלה אלא יאמר בקשה קצרה כרצונו, ובשאגת אריה [יד] הקשה שהרי בספק קרא ק"ש חוזר על כל שלשת הפרשיות, אף שרק פס' ראשון דאורייתא, ויש לחלק, כי בתפלה אין בקשתו חלק מנוסח

בתפלה ונזכר שכבר התפלל — פוסק
מתפילה ואפילו עמד באמצע ברכה. (20)

ותמהה הגמרא: איני?

והאמר רב נחמן: כי הוינן בי רבה בר אבוח, בען מיניה שאלנו אותו: הני בני בי רב, שאירע דטעו, ומדברי והזכירו ברכות שמונה עשרה דחול בתפילת השבת,

ובאמצע אחת הברכות של תפילת החול (21)
נזכרו שהיום שבת — מהו שיגמרו את
אותה הברכה, או שחייבים להפסיק מיד?

ואמר לן: גומרין כל אותה ברכה!

ואם כן, מדוע אמר שמואל שאם נזכר
באמצע הברכה שכבר התפלל צריך להפסיק
באמצע הברכה!?

התיר לחזור להתפלל בלא חידוש אלא ביחיד, שניכר החידוש שחוזר מפני הספק, ולא בציבור שנראה כמתפלל לחובה, וגם שמואל חילק בזה בין יחיד לציבור, כמש"כ רבינו יונה בסמוך. וראה ב"י ודרכי משה בשם רבינו יונה והרא"ש. שבספק מתפלל נדבה בלא חידוש.

והב"י נקט שלדעת הרי"ף לכולי עלמא תפלת נדבה טעונה חידוש. אך מדברי הטור דקדק שהבין בדעת הרי"ף שרק ביחיד יכול להתפלל נדבה בלא חידוש, אך חובה אסור להתפלל, ובציבור יכול להתפלל תפלה שאינה חובה ואינה נדבה, ובלבד שיחדש בה דבר.

ובנחלת דוד נקט שלדעת הרי"ף רבי יוחנן סובר שהמתפלל ביחיד ומצא ציבור יכול להתפלל שוב חובה.

21. רבינו יונה הביא שרבינו אשר מלוניל נקט שרק אם התחיל בברכת חונן הדעת שהיא ראשונה, גומר. ונחלק עליו, שהרי הטעם לגמור שייך בכל הברכות, כי מעיקר הדין צריך לומר כל שמונה עשרה. אך מאידך נקט שבמוסף אינו גומר, כי אין בו י"ח ברכות, ולענין י"ח ברכות במוסף של ר"ח וחיה"מ ראה תוס' בע"ב שחלקו בו בין מנהג הירושלמי לבבלי.

וראה בקהלות יעקב שמוכח מכאן שברכות אמצעיות בשמונה עשרה אין מעכבות זא"ז, שאל"כ איך יסיים את הברכה כשיוודע שלא ימשיך בשאר הברכות.

20. רש"י [ד"ה ולואי] כתב בשם בה"ג שהלכה כרבי יוחנן בספק, וכשמואל בודאי התפלל. והיינו ששמואל אסר לחזור [אפילו לנדבה, בלא חידוש] אפילו אם ספק התפלל, ורבי יוחנן התיר [בנדבה, אפילו בלא חידוש] אפילו בודאי התפלל, ולהלכה פסקו ככל צד במקצת.

אך תוס' [ד"ה ורבי] כתבו שרבי יוחנן לא נחלק על שמואל, וביאר הב"י שבספק חוזר ומתפלל פעם אחת נדבה בלא חידוש [ועם חידוש חוזר ומתפלל כמה שירצה], ואם ודאי התפלל אסור להתפלל שוב. והב"ח ביאר שבספק חוזר ומתפלל לשם חובה, [ועל כך נחלק עם רבי אליעזר], אבל בודאי מודה רבי יוחנן לשמואל שאינו חוזר ומתפלל לשם חובה, ואילו לנדבה לכולי עלמא מתפלל.

ורב האי גאון ביאר שרבי יוחנן ושמואל עסקו בודאי התפלל, ובאופן זה מתפלל נדבה וצריך לחדש בה דבר, אך בספק, אין צריך לחדש, כי אין חידוש גדול מזה שחוזר ומתפלל מספק.

והרי"ף כתב שרבי יוחנן התיר בספק להתפלל נדבה, [אפילו בלא חידוש], ולא חובה, וגם מה שאמר שמואל "פוסק אפילו באמצע ברכה" מדובר כשהתפלל שוב לחובה, אך בנדבה אינו פוסק. וכתב רבינו יונה שלדעת הרי"ף רבי יוחנן נחלק על דברי שמואל [במימרא השניה] וסבר שבנדבה אין צריך לחדש, [ותמוה שהרי דעת הרי"ף שרבי יוחנן לא

מתרצת הגמרא: **הכי השתא!** מהו הדמיון?!

בשבת.

התם, במתפלל בשבת, **הרי גברא בר חיובא הוא** בתפילה⁽²²⁾, וכיון שהתחיל בתפילת שמונה עשרה של חול היה מעיקר הדין צריך להשלים את כל תפילת שמונה עשרה של חול [ולהזכיר את השבת בסדר העבודה, כמו שאר החגים והמועדים], **ורבנן הוא דלא אטרחוהו לסיים את כל התפילה של חול**⁽²³⁾ **משום כבוד שבת**, ולכן, יכול לסיים את הברכה שהוא מחזיק בה בשעה שנוכר

אבל הכא, במי שנוכר באמצע תפילתו שהוא התפלל כבר — **הא צלי ליה כבר**, ולכן אינו יכול להמשיך אפילו את אותה הברכה שהוא עומד באמצעה.⁽²⁴⁾

ואמר רב יהודה אמר שמואל: מי שכבר התפלל. **ונכנס לבית הכנסת, ומצא צבור שמתפללין. אם יכול לחדש בה בתפילתו דבר** — **יחזור ויתפלל עם הציבור**⁽²⁵⁾. **ואם**

22. כתבו הרשב"א והרא"ש הביאו שיש שלמד מכאן שבמוסף פוסק אפילו באמצע ברכה, כי בחול אינו חייב בתפילה נוספת, אך דעת הראב"ד שגם מוסף ראוי לכל י"ח ברכות, ורק רבנן לא אטרחוהו.

23. בחידושי רבי מאיר שמחה [ח"ב מא] תמה, הרי אסור לתבוע צרכיו בשבת, ואיך יחשב בר חיובא על ברכות שכולן בקשת צרכיו.

24. הרי"ף כתב שאם יסיים התפלה, נחשב כמי שמקריב שני תמידין בשחרית שהוא עובר משום בל תוסיף. [ואף אם אין בל תוסיף בעשיית מצוה פעמיים, יתכן שסבר ששני התמידין מצוה אחת הן, ונמצא מוסיף על מנין הקרבנות במצוה, ראה בית יצחק או"ח יב] והראב"ד השיגו שאינו חייב לפסוק, אלא רק אם רצה פוסק, ואין ראיה שאסור להוסיף.

ובתוס' רא"ש כתב שאינו יכול לסיימה לשם נדבה, כי לא מצינו קרבן שחציו חובה חציו נדבה. והרמב"ם [תפלה י ו] כתב שפוסק באמצע ברכה, חוץ מתפילת מעריב שהיא רשות והראב"ד השיגו. וביאר הכסף משנה שנחלקו אם פוסק גם בתפילת ערבית שקבלוה חובה, או שעצם התפילה רשות, ואף שנהגו בה כחובה מצטרפת עם נדבה, ורק עם "חובה" אינה

מצטרפת כי חלוקה בעצמותה, ובחידושי הגרא"א דסלר כתב שלהרמב"ם בל תוסיף הוא רק כשהתחיל ע"ד חובה, ולהראב"ד אינו פוסק משום בל תוסיף, אלא משום "טעות, ואחר שנהגו בערבית כחובה נחשבת תפלתו "טעות".

אך הגר"ח ביאר, שנחלקו בכל התפילות, ולשיטתם [שם א ט] שהרמב"ם פירש כהרי"ף שרבי יוחנן לא נחלק על שמואל, והמתפלל נדבה צריך לחדש בה, ואילו הראב"ד נקט כרש"י שנחלקו, ופסק כרבי יוחנן שאינו צריך לחדש, ולדעתו יתכן שגם אם התחיל להתפלל לשם חובה, כיון שהתברר שאינו חייב נעשית כל תפילתו נדבה ויכול להמשיך בה, ורק שמואל סבר שפוסק באמצע, כי לדעתו צריך לחדש בה, והחידוש צריך להיות בכולה.

25. הגר"ח הוכיח מכאן שיחיד המתפלל תפילת שחרית עם ציבור המתפללים מוסף, נחשבת תפילתו כתפילה בציבור, שהרי חוזר ומתפלל נדבה עם ציבור המתפללים חובה, כדי להתפלל תפלה בציבור, [הובא בספר זכרון אש תמיד, וכן פסק באליהו רבה רלו, וכן עולה מדברי המאירי בסמוך]. ומשמע מדבריו שתפילת נדבה חלוקה מתפילת חובה, ואינה כשחרית שניה.

אך במג"א [רלו ג] נקט שאפילו באותו מטבע, דהיינו שמתפלל מעריב במקום שציבור

לאו — אל יחזור ויתפלל, כי רק כשמבקש על צורך שהתחדש לו ניכר שמתפלל נדבה לצורך תחנונים, ולא לחובת תפלה.

וצריכא שמואל להשיענו בשני דינים שאין להתפלל שני פעמים⁽²⁶⁾: א. בנזכר באמצע תפלתו שכבר התפלל פוסק מיד. ב. בנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללין שאם אינו יכול לחדש בה דבר לא יחזור ויתפלל.

דאי אשמעינן קמייתא, שהמתפלל ונזכר באמצע שכבר התפלל חייב להפסיק, הוה אמינא כי **חני מילי** שאינו יכול להמשיך ולהתפלל, הוא דוקא אם התפלל תפילת יחיד, וגם תפלתו השניה התפלל ביחיד.

או שהתפלל כבר תפילה **בציבור**, ונזכר עתה, באמצע תפלתו **בציבור** [וכל שכן אם מתפלל עתה ביחיד] שיצא ידי חובת תפילה בציבור.

אבל אם בפעם השניה מתפלל בציבור, ונזכר

שכבר התפלל ביחידות, הוה אמינא שיכול להשלים את תפלתו בציבור, כי תפילת יחיד **לגבי תפילת צבור כמאן דלא צלי דמי**, — לכן **קמשמע לן** שמואל באימרתו השניה, שאפילו אם התפלל תחילה ביחיד ועתה התפלל שנית בציבור ונזכר באמצע שכבר התפלל ביחיד, שאינו יכול להמשיך בתפילה בציבור אלא אם כן יחדש בה דבר.

ואי אשמעינן הכא, באימרתו השניה של שמואל שאינו יכול לחזור ולהתפלל, הוה אמינא דהיינו רק **משום דלא אתחיל בה**. **אבל התם**, בנזכר באמצע תפלתו שכבר התפלל **דאתחיל בה**, **אימא לא** צריך להפסיק אלא יכול לסיים תפלתו.

הילכך **צריכא** את שני המימרות של שמואל.

אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין תפילת שמונה עשרה⁽²⁷⁾ הרי:

אם יכול להתחיל את תפלת שמונה עשרה

מתפללים מנחה, אינה נחשבת תפלה בציבור, [וראה עוד בסי' צ יז, תקצא ט], ולדבריו צריך לומר שהמתפלל נדבה נחשב כמתפלל שוב "שחרית" או "מנחה".

והנה הט"ז [רלו ד] נקט שנחשבת כתפלה בצבור, ודעת הצ"ח [לעיל ו א] שאע"פ שאין לו מעלת תפלה בציבור כשמתפלל עמם במקומם תפלתו נשמעת, וכן הסיק במ"ב [צ ל, רלו יא]. ויתכן שנחלקו אם מעלת התפילה בציבור היא משום "עת רצון" [להט"ז] או משום רוב עם [להצ"ח ומ"ב], ולכן גם תפלה אחרת נכללת עמהם, או שדינה כקרבן צבור שחלוק מקרבן יחיד, ולכן אפילו כשמתפלל באותו מטבע אינו נכלל עמהם. וראה באר יצחק [או"ח

[כ ומנחת יצחק [או"ח ח"ב] ובסמוך הערה 31

26. רב האי גאון כתב שגם החזור ומתפלל ביחיד צריך לחדש דבר, ורבינו יונה הוכיח מכאן כדבריו, שהרי אילו רק המתפלל בציבור צריך לחדש, נמצא שצריך ללמד את הדין השני כדי להשיענו שבציבור צריך לחדש דבר, אך מדברי הרי"ף דקדק שרק בציבור צריך לחדש ולא ביחיד.

27. תוס' כתבו שאמנם יכול לצאת ידי קדושה, מדין שומע כעונה, אם ישתוק וימתין בתוך תפלתו, אך כיון שיש הידור לענות בפה, ימתין. וביאר הפמ"ג שאין כוונתם שהידור בקדושה